

«ЛЮДИНОМІРНИСТЬ» УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто українську традицію філософування про Бога, людину і релігію як самобутній національний прояв філософії релігії в історії української філософської, релігійно-філософської та філософсько-богословської думки. Проаналізовано її історичний зміст як поєднання універсальних форм існування філософії релігії зі специфікою “національного” у ній, зумовленого характерними рисами української світоглядно-філософської ментальності.

Вступ

Філософування про Бога, людину і релігію, під чим ми розуміємо філософію релігії – невід’ємна складова української філософії та характерної для її історії традиції філософування. Тож з’ясуванню того, у чому полягає українська традиція філософування про Бога, людину і релігію, безперечно, сприяє звертання як до численних узагальнюючих досліджень історії української філософії, починаючи з Дмитра Чижевського [37], чи історії філософської думки в Києві як її центру в Україні [14], так і до тих фундаментальних розвідок, де міститься характеристика окремих періодів історії вітчизняного філософування [8; 9], домінуючих у ньому методів, стилів, типів, парадигм філософського мислення [4; 12; 13; 19; 25], переважаючих у його проблематиці тенденцій [20; 34] або творчості його визначних представників [38].

Так само вартими уваги є праці, присвячені розгляду проблеми “національного” як самобутнього у філософії, що виявляє себе у самобутності методу, стилю, типу, загалом парадигми філософського мислення [21].

Звичайно, самобутність “національного” конкретної філософії далеко не вичерпується цим. Досить згадати той вплив, який справляє на стиль мислення соціуму (етносу, нації) його мова, що ґрунтовно дослідив у своїй “філософії мови” Олександр Потебня [33]. З особливостями етнонаціональних характеристик різних мов сучасні історики філософії пов’язують також різний смисл, який може мати один і той же філософський текст, вибираючись у їхні вербальні форми, уподобання у виборі або, навпаки, відсутність певної проблематики в національній філософській традиції [11].

Водночас як особливості акцентування на тій чи іншій проблематиці, так і характерні для певної традиції філософування метод, стиль, тип, парадигма, значною мірою зумовлюються такою глибинною атрибутивною, духовно-онтологічною основою “національного” у філософії, як ментальність. Цей помітний вплив етнонаціональної ментальності на відповідну їй етнонаціональну філософську традицію докладно проаналізований серед іншого в сучасних фундаментальних дослідженнях української ментальності [19; 35], що дозволяє таким дослідникам, як Ігор Бичко, ототожнювати поняття “національної філософської ментальності” з національною філософською парадигмою [4]. На наш погляд, остання заслуговує визначення “світоглядно-ментальна філософська парадигма”,

або “світоглядно-ментальна парадигма філософування”.

Проте, незважаючи на таке всебічне й ґрунтовне дослідження різноманітних аспектів історії та змісту української філософії, існуючі характеристики притаманної їй традиції філософування загалом, проблема української традиції філософування про Бога, людину і релігію зокрема потребує, на нашу думку, додаткового, спеціального аналізу вже хоча б через фактично повну його відсутність в дослідницькій літературі. Тож **метою** нашої розвідки є спроба з’ясувати сутність даного феномену, дослідити його зміст, охарактеризувати особливості та визначити їхню обумовленість.

Основна частина

Передусім, враховуючи досвід дослідження історії української філософії, необхідно розглядати українську традицію філософування про Бога, людину і релігію як самобутній національний прояв філософії релігії в історії вітчизняної філософської, релігійно-філософської та філософсько-богословської думки, тобто як певний історико-філософський процес, невід’ємний від усєї історії української філософії, включно з її історичними передумовами. До них дослідники традиційно зараховують три взаємодіючі у нашій духовній минувшині джерела, з яких виростає духовна культура Київської Русі, – її власну язичницьку міфологію, античність та християнство [4; 9; 12; 14; 30]. Останні два є інваріантними (спільними, універсальними) для всього кола європейських культур [1; 2; 10; 17].

Зокрема, вже з класичної античної філософії починається формування універсальних для європейської філософії різних галузей філософського знання, серед яких і такі “регіональні філософії”, як філософія природи (натурфілософія) та філософія релігії у широкому розумінні [1; 2]. Наступною універсальною формою існування останньої після античної стала християнська релігійна філософія в якості філософських (теоретичних) засад християнського богослов’я. Саме вона, включно із “охристиянізованою” у ній античною філософією, зберігаючи універсальну структуру різних галузей філософського знання, завдяки християнізації європейських народів, стала універсальним джерелом виникнення їхніх національних (етнонаціональних) філософій [2; 10; 17].

Ті вітчизняні дослідники, які поділяють дану точку зору, на відміну від Д. Чижевського, що заперечував існування власної філософії в Україні до Сковороди [37; 38], висновують звідси, що витоки

(початки) формування української філософської думки сягають вже доби християнізації Київської Русі, заглиблюючись, у свою чергу, своїми світоглядно-ментальними коріннями у ще більш віддалені часи історії прото-праслов'ян і слов'ян, у глибини їх язичницької міфологічної свідомості [4; 9; 14].

Причому це зародження та розвиток філософської думки відбувалося в межах пануючої релігійної форми суспільної свідомості доби Київської Русі, якою з часу її християнізації стало християнство [36]. Тож цілком закономірно, що українська філософія виникає і тривалий час існує у вітчизняній традиції філософування саме у формі релігійної, християнської за своїм змістом філософії (релігійно-філософської думки). Притаманний християнству теоцентризм став однією зі стрижневих основ такої української філософії [8; 9; 12; 14; 16]. Закладені в українській філософській думці з часу християнізації Київської Русі християнські ціннісні орієнтації, пріоритет релігійно-філософського акценту у ній обумовлювали домінування в українській традиції філософування релігійно-ціннісної проблематики. Осмислення християнських цінностей, символіки біблійних образів, зокрема, інтерпретування образу Христа-Месії як "чинного шляху до Бога" стало її провідною темою [8; 9; 14; 18; 20; 22; 31; 38; 41].

Слід також зауважити, що в Київській Русі філософія виникла одночасно з формуванням вітчизняного християнського (з 1054 р. – православного) богослов'я. Це призвело, як підкреслює Вілен Горський, не лише до її подальшого функціонування переважно у формі релігійно-філософської думки, але також до її "теологізації", використання для теоретичного обґрунтування вітчизняного богослов'я як його філософських засад – філософсько-богословської думки [8; 9; 14].

У свою чергу, така релігійно-богословська спрямованість української традиції філософування ще з доби християнізації Київської Русі та домінування у її змісті релігійно-богословської проблематики свідчать, що саме релігійна філософія (релігійно-філософська думка) та її філософські засади українського богослов'я (філософсько-богословська думка) стали першою універсальною формою української традиції філософії релігії.

До цього варто додати, що універсальні форми існування філософії релігії в українській традиції філософування, першою з котрих і тривалий час монополюючою була релігійна філософія (релігійно-філософська думка), включно з її філософськими засадами християнського богослов'я (філософсько-богословською думкою), доповнювались такою самобутньою формою вітчизняного філософування, зумовленою ментальністю українців, як українська філософська лірика, зокрема, релігійна поезія. Серед притаманних їй рис дослідники найчастіше вказують на "емоціоналізм" як характерну особливість української, приміром Шевченкової, філософської лірики та нумінозне (невимовне) як

архетип та художній феномен української релігійно-філософської поезії [3; 26; 38].

Відтак, починаючись із християнізації Київської Русі, історія української традиції філософування, включно з філософуванням про Бога, людину і релігію, поєднує в собі "універсальне" (спільне для європейського історико-філософського процесу) та "етно-національне" (самобутнє, обумовлене світоглядною ментальністю українців). Тож, з'ясовуючи сутність та особливості прояву феномену філософії релігії в українській традиції філософування й враховуючи при цьому досвід дослідження історії вітчизняної філософії у зв'язку з її ментальним контекстом, варто так само виходити з обумовленості самобутності української традиції філософування про Бога, людину і релігію особливою світоглядно-ментальною філософською парадигмою. Вона, як синонім української світоглядно-філософської ментальності, складалася впродовж тривалого історичного часу під дією впливу на національний характер та ментальність українців різних специфічних обставин історичного життя українського народу [19; 35; 41].

Серед її вихідних, визначальних настанов, що, за висловом С. Кримського, є "екзистенціалами української людини", – такі характеристики (характерні риси) національного характеру та ментальності українців, укорінені в їхньому спільному історичному бутті, внутрішньо, атрибутивно притаманні йому, як, приміром, породжений ще в етнічній свідомості українців архетип Храму, що символізує святість [19, с. 57–123, 291–300]. Йому відповідає глибока релігійність (релігійна духовність), за визначенням М. Костомарова, Я. Яреми, В. Яніва, О. Кульчицького, або, згідно концепції М. Максимовича, "історична релігійність" українців [18; 20; 22; 40; 41].

Сучасні дослідники також вказують на те, що релігія завжди займала особливе місце в духовному житті українського народу як його духовна опора та відіграла надзвичайно важливу роль в етнонаціональному розвитку України, виступаючи духовною субстанцією української ідентичності. Відтак і зумовлена цим глибока релігійність (релігійна духовність) українців є не лише рисою їхнього національного характеру та ментальності, але й сутнісним означенням та формою самовизначення української нації загалом [7; 27]. Звідси цілком логічно, що внаслідок взаємодії універсального (християнства), що після християнізації Київської Русі, як і перед тим язичництво, стало духовною опорою українського народу, із його самобутнім (світоглядною ментальністю) склались такі її нові характерні риси, як єдність "українства" і "християнства" та поняття "страху Божого" у світоглядній традиції українців як благоговіння перед Богом християнської релігії [28]. Так само цілком закономірним виглядає обумовлене цією взаємодією універсального (християнства) із самобутнім (особливою ментальною релігійністю українців) виникнення й тривале існування вітчизняної філософії, включно з філософією релігії, саме у формі релігійної філософії (релігійно-філософської думки), філософських засад

українського богослов'я (філософсько-богословської думки) та домінування релігійно-богословської ціннісної проблематики у вітчизняній традиції філософування [8; 9; 12; 14; 16; 31].

Поряд із глибокою релігійністю, дослідники традиційно відносять до системотворчих рис української ментальності, що виходять з національного характеру українців, їхню інтровертивність, підвищену емоційність, чутливість та кордоцентричність, домінування емоційно-чуттєвого над волею та інтелектом, а особливо – радикальний індивідуалізм (який, на думку Я. Яреми, впливає з інтровертизму), поєднаний з прогненням до незалежності, самовияву, ідеєю рівності, повагою до окремого індивіда, його свободи [4; 15; 19; 20; 41].

Власне, вищезгадані та інші архетипи, характерні риси української ментальності, що виходять із національного характеру українців, і стають на світоглядно-ментальному рівні, як підкреслює С. Кримський, “архетипами української культури” [19, с. 301-318]. Зокрема, вони стають тими настановами – провідними домінантами, тенденціями української світоглядно-філософської ментальності (світоглядно-ментальної парадигми філософування), якими визначалася її специфічність та самотність обумовленої неї вітчизняної філософської традиції, включно з філософією релігії. Так, властиві національному характерові та ментальності українців кордоцентричність, індивідуалізм та перевага морального буття над інтелектуальним ставленням до власної екзистенції на світоглядно-ментальному рівні виявляють себе у настановах, відповідно, кордоцентризму (від лат. cordis – серце), персоналізму та буттєвої етики [4; 15; 19]. У свою чергу, приміром, кордоцентричність, котру С. Кримський характеризує як настанову кордоцентризму для філософування, “сприйнявши серцем, осягнути розумом” [19, с. 291–346], зумовила не лише складання історичної традиції “філософії серця” в українській релігійно-філософській та філософсько-богословській думці, але й її вкоріненість в українську світоглядну ментальність як характерної риси останньої [29; 35].

Так само в українській філософії можна побачити екзистенційні ідеї, які імпліцитно закладені в її глибинні пласти завдяки притаманним національному характерові та ментальності українців інтровертивності, індивідуалізму та зумовленій ними настанові персоналізму. На світоглядно-ментальному рівні ці риси виявляються в особливій екзистенційній зорієнтованості української світоглядно-філософської ментальності, а відтак – і у перевазі екзистенціальних та морально-етичних мотивів в українській філософській думці. Звідси, як, приміром, справедливо вважає Н. Михайловська, екзистенційний характер української філософської думки (включно з філософуванням про Бога, людину і релігії – В.С.) – це відображення специфіки національної ментальності [25]. Вона та багато інших дослідників сходяться на думці, що українська філософія, особливо релігійна, є

екзистенційною, тобто такою, якій, за характеристикою С. Кримського, атрибутовано властиве “розуміння в контексті екзистенції” [19, с. 98–109].

Звичайно, найяскравіше цю характерну рису можна простежити у “філософії серця”, загалом “філософії людини” Г. Сковороди, в якого подибуємо найважливіші екзистенціали буття людини – любов, свободу, самотність, відчай та інші [38]. Подібні інтенції характерні для П. Юркевича, антропологізм “філософії серця” якого впливає з екзистенційно-персоналістської традиції філософування з переорієнтацією на унікально-неповторні аспекти людської індивідуальності [14, с. 150–179]. Можна також назвати плеяду українських мислителів XIX – першої половини XX ст. у спадщині яких так чи інакше простежується екзистенційна лінія (екзистенційне філософування). Наприклад, початок XX ст. відкривається нам екзистенційно-романтичною хвилею філософування в українській літературі: В. Винниченко з його методом екзистенційного психоаналізу, І. Франко, позитивістська філософія якого, тим не менше, має екзистенційно-художнє забарвлення; загадана позиція притаманна також творчості Лесі Українки, М. Коцюбинського [26]. А І. Бичко вказує на цілу Київську школу екзистенції філософії (М. Бердяєв, Л. Шестов), яка склалася в межах “російського духовного Ренесансу” у православній філософії під впливом української екзистенційної світоглядно-філософської ментальності [5, с. 29–52].

Окрім цього, І. Бичко зауважує, що властивий українському національному характерові індивідуалізм на світоглядно-ментальному рівні виявив себе не лише в екзистенційності вітчизняної філософії, але й у її толерантності, плюралістичному (“поліфонічному”) характері, діалогічному стилі філософування. Тож з врахуванням цього він визначає екзистенціальну настанову (екзистенційну зорієнтованість) української світоглядно-ментальної філософської парадигми як загалом “екзистенційно-особистісно орієнтовану поліфонічність світобачення” [5, с.29–30].

До того ж, як особливо наголошують дослідники, починаючи з М. Шлемкевича, тривале проживання “на межі” ворожого степу кочівників виробило в українців специфічне “екзистенційно-межове світовідчуття” [39]. Воно, як підкреслює І. Бичко, полягає у такому емоційно загостреному переживанні сьогоденності життя та викликаних цією настановою онтологічного оптимізму особливому життєлюбстві, поетичному, лірично-пісенному сприйнятті дійсності, пріоритеті “серця” над “головою” (домінуванні емоцій, почуттів над інтелектом, розумом), коли світоглядні орієнтації української ментальності є не просто екзистенційними (укоріненими в людському існуванні – екзистенції), а саме “екзистенційно-кордоцентричними” [6, с. 201–209].

Звичайно, окрім домінуючих в українській світоглядно-філософській ментальності екзистенційно-кордоцентричних тенденцій, настановами котрих визначалася її специфічність, в

історії вітчизняної філософії спостерігаються й інші, відмінні, навіть альтернативні щодо них моменти. Проте вони, приміром, раціоналістичні, натуралістично-реалістичні, моністично-монологічні і т.п. аспекти утворювали з екзистенціально-кордоцентричним контекстом вітчизняної світоглядно-ментальної парадигми філософування самобутню гармонійно-діалогічну цілісність – українську філософську думку та її історичну традицію – українську філософію [4; 14; 37]. Не в останню чергу це зумовлювалось такою характерною рисою української світоглядно-філософської ментальності (світоглядно-ментальної парадигми філософування), як толерантність та викликаний нею плюралізм вітчизняної традиції філософування, виключно з філософією релігії. В останній вони виявили себе не лише у поєднанні “лінії Платона” та “лінії Арістотеля” – ірраціоналістичної та раціоналістичної традиції філософування [13] чи його східно – та західноєвропейської загальних парадигм, включно зі східно – та західнохристиянською [12; 37], але і у релігійній толерантності – конфесійному плюралізмі української традиції філософування про Бога, людину і релігію.

Слід також враховувати, що українська філософія, включно з її філософією релігії, як і будь-яка інша етно-національна філософія, є такою динамічною історичною цілісністю, що виникає та розвивається у постійному творчому діалозі з філософіями інших етно-національних спільнот (причому цей діалог притаманний не тільки власне філософській стадії, а навіть стадії її міфологічної передісторії) та у зв'язку з усім (як західно, так і східно) європейським та світовим історико-філософським процесом.

Тож й історичний зміст української традиції філософування про Бога, людину і релігію, як невід'ємної складової історії української філософії, необхідно розглядати як поєднання універсальних форм існування філософії релігії зі специфікою “національного” (самобутнього “українського”) у ній, зумовленого характерними рисами української світоглядно-філософської ментальності (світоглядно-ментальної парадигми). Наслідком цього тривалого історичного діалогічного зв'язку – обміну української філософії релігії, як і загалом вітчизняної філософії, з іншими національними (етно-національними) філософіями та загальним (універсальним) історико-філософським процесом став помітний “паралелізм” розвитку української традиції філософування, включно з філософуванням про Бога, людину і релігію, як із східноєвропейською, візантійською, східнохристиянською (православною), так і західноєвропейською, західнохристиянською (католицькою, протестантською) філософською та релігійно-філософською, думкою.

Так, взаємопов'язане формування з XI ст. киеворуської філософської ментальності та релігійної філософії Київської Русі відбувалося у специфічних умовах творчого діалогу візантійського (православного) християнства, щедро насиченого елементами античного (грецького) платонізму і неоплатонізму, та міфологічної (язичницької)

слов'янської ментальності. Відповідно, домінуючим у подальшому розвитку киеворуської філософської думки стає платоніський мотив філософії як “любомудрія”, тобто “софійне” (від грец. σοφία – мудрість) розуміння філософського знання як такого, що спрямоване не на зовнішній світ, але через нього – на осягнення Божої істини, у котрій криється таємниця смислу людського буття. Мудрість у цьому розумінні виступає своєрідним “розгадуванням” таємниці власного “я” [4; 8; 9; 14, с. 10–32, 53–67]. Як підкреслює С. Кримський, концепція софійності була залучена греко (візантійсько)-слов'янською православною цивілізацією як принцип мудрості, буття, святості рідної землі, “радісного художества”, творчості, ставши під впливом християнства разом з архетипом Слова ще одним архетипом (софійності) української світоглядної ментальності, доповнюючи у ній попередній (язичницький) архетип Храму [19, с. 21–30, 291–300].

Становлення професійної (“академічної”) української філософії, а разом з нею і такої універсальної форми філософії релігії у спеціальному розумінні, як філософська теологія, розпочинається з першої половини XVII ст. у Києво-Могилянській академії – першому вищому навчальному закладі України. Репрезентантами цієї “академічної” філософії було здійснено синтез досягнень тогочасної західноєвропейської філософії із здобутками вітчизняної філософської думки як модифікації візантійсько-слов'янської, православної культури. З цього часу розвиток професійної філософії (передусім у Києві) здійснюється вже у контексті такої європейської філософської традиції (парадигми), що спиралася, насамперед, на осмислення античної філософської спадщини (платонізм, арістотелізм), творче засвоєння досягнень західноєвропейської філософії, спочатку схоластики і неосхоластики (“другої схоластики”), також ренесансної філософської думки, згодом – здобутків філософії Нового часу епохи Раціоналізму (картезіанство, почасти вольфганство), а з початку XIX ст. й досягнень німецької класичної філософії [12; 14, с. 74-179; 37]. З другої половини XIX ст. у “філософії мови” О. Потебні [33], а наприкінці XIX ст. під впливом позитивізму, відомим прихильником якого в Україні був І. Франко [23], складається й така універсальна форма вітчизняної філософії релігії, як філософське релігієзнавство.

Водночас надзвичайно самобутнім виразом національної специфіки вітчизняного філософування про Бога, людину і релігію, обумовленим його зв'язком з універсальними формами філософії релігії стала її особлива “людиномірність” в українській філософській традиції. Вона почала складатися вже з часу формування “софійного” (універсального) киеворуського християнства, яке поєднало у собі як східнохристиянську традицію теоцентризму [16], так і західнохристиянську традицію антропоцентризму [24; 30]. Їхня взаємодія обумовила початок формування традиції української релігійної “філософії людини”, яка на перший план висунула проблему людини, її внутрішнє, духовне життя, зв'язок з Богом, зокрема пошуки Бога у собі, у своїй душі (“серці”) [4; 8; 9; 12–14; 32; 34].

Отже, вже з києворуських часів починається творення особливої вітчизняної екзистенційно-гуманістичної культури філософування, яскравими проявами якої стають “філософія серця” та український персоналізм, зумовлений українським антропоцентризмом [4; 8; 9; 13–15; 20; 25; 29; 30; 32; 34; 35; 38]. Помітний вплив на наступний розвиток їхньої традиції справила специфіка українського бароко [19, с. 319-346]. Під впливом парадигми бароко сформувався особливий, за характеристикою

М. Шлемкевича, “межовий, екзистенційно-бароковий тип української духовності” [39], що у свою чергу, знайшов концептуальне відображення у філософському вченні (філософії людини і серця) Г. Сковороди [20; 29; 30; 34; 35; 37; 38]. Свій специфічний вираз ця традиція знайшла також у таких взаємозв'язаних рисах світоглядної ментальності українців греко-католиків, як філософія серця та культ Христового серця [29].

Висновки

З огляду на вищезрозглянуте, цілком обґрунтованим буде висновок, що українська традиція філософії релігії – філософування про Бога, людину і релігію виступає як історична еволюція такого осмислення релігійно-богословської проблематики в українській релігійно-філософській та філософській думці, у якому універсальне – загальне для світового історико-філософського процесу поєднується з “національним” – самобутнім, особливим. Відтак ця еволюція необхідно охоплює плюралізм методів, стилів, типів філософського мислення, парадигмальних та концептуальних підходів, а також плюралізм конфесійної зорієнтованості, що притаманне для української філософії в осмисленні релігійно-богословської проблематики.

Однією з найбільш самобутніх особливостей української традиції філософування про Бога, людину і релігію є осмислення у вітчизняній релігійно-філософській та філософській думці релігійно-богословської проблематики передусім у її антропологічно-етичному контексті. Таке домінування в історії вітчизняної філософії релігії антропологічної та морально-етичної проблематики, стійкий інтерес до людської особистості, до її глибокої релігійної духовності та високої моралі, у чому відчувається помітний вплив яскраво вираженої екзистенційної зорієнтованості української світоглядно-філософської ментальності, таких її складових, як українство і християнство, поєднання християнського теоцентризму та антропоцентризму тощо, – загальна прикметна риса української традиції філософування. Нею зумовлене гуманістичне підґрунтя філософських і релігійно-філософських поглядів багатьох вітчизняних мислителів ще з доби Київської Русі.

Звідси – особлива “людинорічність” філософії релігії в українській філософській традиції. Такими найбільш яскравими, хрестоматійними прикладами домінування антропологічних аспектів в українській традиції філософування про Бога, людину і релігію стали: “філософія людини” (“внутрішньої, істинної людини”, “людини серця”) Г. Сковороди в українській релігійній філософії (філософсько-

богословській думці); кордоцентризм “філософії серця” П. Юркевича в академічній філософській теології; “філософія мови” О. Потебні та позитивізм І. Франка у філософському релігієзнавстві тощо.

Власне така особлива “людинорічність” філософії релігії в українській філософській традиції, її екзистенційна зорієнтованість, кордоцентричний характер, передусім у релігійно-філософському, філософсько-богословському контексті, дає підстави для цілком правомірної інтерпретації української традиції філософії релігії саме як традиції філософування про Бога, людину і релігію, а не лише про Бога і релігію.

Список літератури

1. Аверинцев С. Образ античности / С. Аверинцев. – СПб.: Азбука-классика, 2004.
2. Антология мировой философии: в 4 т. – М.: Мысль, 1969. – Т.1.
3. Бетко І. Нумінозне як архетип і художній феномен української релігійно-філософської поезії / Ірина Бетко // IV Міжнародний конгрес українців. Літературознавство: [доповіді та повідомлення]. – К.: Вид-во “Обереги”, 2000. – Кн.1. – С.422–428.
4. Бичко І. В. Вибрані твори: [текст] / І.В. Бичко; [відп. ред.: В.І. Ярошовець, А.К. Бичко, Г.Е. Аляєв]. – Тернопіль: Джура, 2011.
5. Бичко І. Київська школа екзистенції філософії / Ігор Бичко // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва). Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді.– К.: Вид-во ПАРАПАН, 2003. – Вип.1. – С. 29–52.
6. Бичко І. Пізнання як навчання: спроба історико-філософської розвідки / Ігор Бичко // Філософія освіти. – 2005.– № 1. – С. 201–209.
7. Гордієнко М. Релігія як духовна субстанція української ідентичності / Михайло Гордієнко // Історія релігій в Україні: [наук. щорічник. 2006 рік]. – Львів: Логос, 2006. – Кн. II. – С. 85–95.
8. Горський В.С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII – середина XIII ст.) / В.С. Горський. – К.: Наук. думка, 1993.
9. Горський В.С. Філософские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII в. / В.С. Горский. – К.: Наук. думка, 1988.
10. Дейвіс Н. Європа: історія / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001.
11. Європейський словник філософії: лексикон неперекладностей / під. кер. Б. Кассен. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – Т.1.
12. Захара І.С. Академічна філософія України (XVII – I пол. XVIII ст.) / І.С. Захара. – Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2000.
13. Ільїн В. Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального / В. Ільїн. – К.: Наук. думка, 1999.
14. Київ в історії філософії України / В.С. Горський, Я.М. Стратій, А.Г. Тихолаз [та ін.]. – К.: Вид. дім “КМ Academia”; ТОВ Університетське вид-во “Пульсари”, 2000.
15. Киричук О.В. Ментальність: сутність, функції, генеза / О.В. Киричук // Розбудова держави. – 1995. – № 10. – С. 26-30.
16. Козій І. Християнський теоцентризм – одна зі стрижневих основ української філософії / І. Козій, А. Шевчук // Історія релігій в Україні: [наук. щорічник. 2005 рік]. – Львів: Логос, 2005. – Кн. II. – С. 108–112.
17. Коплстон Ф. История средневековой философии / Ф. Коплстон. – М.:Энигма, 1997.
18. Костомаров М. Дві руські народності / Микола Костомаров; [пер. О. Кониський; передслово Д. Дорошенка]. – К.: Ляйпціг, 1920.
19. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008.
20. Кульчицький О. Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза / Олександр Кульчицький. – Мюнхен; Париж, 1985.

21. Макарець О. До питання про національне в філософії / Олександр Макарець // Вісник Львівського університету. Серія: філос. науки. – 2001. – Вип.3. – С.89–97.
22. Максимович М. Київ явився градом великим... / Михайло Максимович // Максимович М. Вибрані українознавчі твори. – К.: Либідь, 1994. – С.3–396.
23. Мельник В. Ідеї позитивізму у творчості Івана Франка / Володимир Мельник // Духовність. Культура. Нація: [зб. наук. статей]. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Вип.3. Іван Франко та українська духовна культура. – С.38–44.
24. Мельник В. Метафізичні образи і філософська рефлексія техніки в сучасній культурі / Володимир Мельник // Соціогуманітарні проблеми людини. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2012. – Вип.6. – С.50–67.
25. Михайловська Н. Екзистенційний характер української філософської думки як відображення специфіки національної ментальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук / Н. Михайловська. – Львів, 1998.
26. Москалець В. Трагічні оптимісти. Екзистенцій не філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ ст. / Н. Михайловська. – Львів: Світ, 1998.
27. Москалець В. Релігійність як риса українського національного характеру / В. Москалець // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 1. – С.67–79.
28. Наконечний Р. Українство і християнство як складові риси менталітету нації / Роман Наконечний // Різдво Христове 2000: [статті й матеріали]. – Львів: Логос, 2001. – С.8–11.
29. Наконечний Р. Філософія серця і культ Христового серця як характерні риси українського менталітету / Роман Наконечний // Історія релігій в Україні: [матеріали VIII міжнародного круглого столу (Львів, 11-13 травня 1998 року)]. – Львів: Логос, 1998. – С.160–162.
30. Наконечний Р. Християнський антропоцентризм української філософії / Роман Наконечний // Історія релігій в

- Україні: [наук. щорічник. 2006 рік]. – Львів: Логос, 2006. – Кн. II. – С.198–202.
31. Наумова Н. Релігійно-ціннісна проблематика в українській філософській думці / Н. Наумова, Г. Пирог // Історія релігій в Україні: [наук. щорічник. 2005 рік]. – Львів : Логос, 2005. – Кн.II. – С.179–183.
32. Попович М. Антропоцентризм і гуманізм: минуле та сьогодення / Мирослав Попович // Гілея: науковий вісник. – К., 2010. – Вип. 40 (10). – С.250–257.
33. Потебня А.А. Слово и миф / А.А. Потебня. – М.: Правда, 1989.
34. Проблема людини в українській філософії ХVI-XVIII ст. / авт. кол.: І.С. Захара, М.В. Кашуба, О.В. Матковська [та ін.]; відп. ред. М.В. Кашуба. – Львів: Логос, 1998.
35. Проблеми теорії ментальності / М.В. Попович, І.В. Кисляковська, Н.Б. Вяткіна [та ін.]; відп. ред. акад. НАН України М.В. Попович. – К.: Наук. думка, 2006.
36. Пустарнаков В.Ф. Зарождение и развитие философской мысли в пределах религиозной формы общественного сознания эпохи Киевской Руси / В.Ф. Пустарнаков // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (Историко-философские очерки). – К.: Наук. думка, 1988. – С.33–41.
37. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Дмитро Чижевський. – Прага: Укр. громад. вид. фонд, 1931.
38. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Дмитро Чижевський. – Варшава, 1934.
39. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К.: Фенікс, 1992.
40. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів. – Мюнхен: Вид-во Укр. Вільн. Університету, 1993.
41. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах / Я. Ярема. – Львів, 1937.

V. Stetsenko, R. Galuiko

“ЧЕЛОВЕКОМЕРНОСТЬ” УКРАИНСКОЙ ТРАДИЦИИ ФИЛОСОФИИ РЕЛИГИИ

Рассмотрено украинскую традицию философствования о Боге, человеке и религии как самобытное национальное проявление философии религии в истории украинской философское, религиозно-философской и философско-богословской мысли. Проанализировано ее историческое содержание как соединения универсальных форм существования философии религии со спецификой "национального" в ней, обусловленного характерными чертами украинской мировоззренчески-философской ментальности.

V. Stetsenko, R. Galuiko

“HUMAN-DIMENSION” OF UKRAINIAN TRADITION OF PHILOSOPHY OF RELIGION

There are viewed Ukrainian philosophical reflections about God, human being and' religion as authentically national phenomenon of philosophy of religion. Author analyzes its historical content as unity of universal forms of philosophy of religion and national specifics connected with Ukrainian mentality in the article.